

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ: КРИЗА ЧИ РОЗВИТОК?

В останні десятиліття зростає полярність оцінок стану сучасної економічної теорії. У численних публікаціях поряд із позитивними відгуками про розвиток провідних напрямів економічної теорії з'являються досить категоричні судження багатьох науковців про те, що «економічна теорія хвора», вироджується у формалістику, «розумову гру заради гри» і «стомливу схоластику». Дедалі частіше чуємо висловлювання про кризу економічної науки! Чи все так насправді?

Стриманий оптимізм в оцінюванні розвитку економічної думки впродовж 1970–2000-х рр. демонструє автор статті. Його аргументи вибудовані на результатах новаторських досліджень економістів – лауреатів Нобелівської премії. Щоправда, талановитий шведський винахідник Альфред Нобель не започатковував премії з економіки, проте ініціатива групи шведських учених і банкірів виявилася більш ніж вдалим експериментом у напрямі розвитку його ідей, і з 1969 р. економісти теж почали отримувати цю почесну нагороду.

На межі XX і XXI століть чимраз активніше лунають різні, часто суперечливі оцінки стану економічної науки. Зокрема, почесний професор Принстонського університету Вільям Баумоль переконаний, що «наша галузь [економічної] науки живе і процвітає, вона готова стартувати в двадцять перше століття» [1]. Водночас відомий своїми дослідженнями американський економіст та історик економічної думки Роберт Хайлбронер вважає: «Внесок сучасної економічної науки в розширення наших знань про соціальні процеси не просто розчаровує, він відверто бідніший порівняно з тим, що зробили Адам Сміт, Джон Стюарт Мілль, Карл Маркс, Торстейн Веблен, Альфред Маршалл, Джон Мейнард Кейнс чи Йозеф Шумпетер. Якщо аналізувати сучасну економічну теорію на основі її філософського та історичного змісту, то будемо змушені визначити їй місце в надирі, а не в зеніті її історії» [2]. Російський учений-економіст (Євген Балацький,) аналізуючи закономірності розвитку економічної на-

уки, зауважує, що «більш ранні праці економістів характеризувалися вищою збалансованістю. Напевно, у міру розвитку економічної науки в її надрах стали наростати відцентрові сили, котрі розривають єдине економічне знання на окремі фрагменти ... такий стан справ можна кваліфікувати як початок кризи» [3].

З різних економіко-теоретичних центрів звучать ще категоричніші оцінки. Так, науковець із Кембриджського університету (Великобританія) Тоні Лоусон вважає, що «економічна теорія зазнає серйозної кризи в поясненні подій, що відбуваються в реальному світі, і в здійсненні аналізу, придатного для економічної політики» [4]. Деякі науковці з Московського державного університету переконують, що «криза всієї системи сучасної економічної думки, широко визнається на Заході, в тому, що жодна сучасна теорія не спроможна охопити і пояснити сукупну господарську дійсність» [5]. У своїй спільній праці, надрукованій у Гарвардському університеті, Роберт Хайл-

бронер і Вільям Мілберг пов'язують кризу сучасної економічної теорії з відсутністю широкого набору політичних і соціальних принципів, якими характеризували макроекономіку минулих років [6].

Цікаву аргументацію щодо наявності «глибокої і зтяжної кризи сучасної економічної теорії» наводить російський академік Віталій Полтерович. Він пише: «Криза виявляє себе не тільки в тому, що теоретична економіка не зуміла ефективно розв'язати актуальні проблеми економічної політики, зокрема, в країнах, де тривають реформи, але й у глибоких внутрішніх причинах: нагромаджуються теоретичні факти, що свідчать про принципову обмеженість її методів» [7, 47]. На жаль, така категоричність суджень науковців не завжди підсилює вагомість їхніх аргументів. Більше того, згаданий В. Полтерович вражає своєю відвертістю, заявляючи: «...я не бачу чітких шляхів виходу з кризи» [7, 49].

Можна було б не реагувати на такі висловлювання, розуміючи, що шляхом плюралізму думок лише й має розвиватися наука. Але через відсутність реакції на критику виникають абсурдні звинувачення на адресу економічної науки. Наприклад, Микола Руденко переконує: «Занепад Аргентини пояснюється загальною недосконалістю сучасної економічної науки» [8]. У такому разі мовчати не можна. Справді, Аргентина впродовж 90-х років ХХ століття кілька разів оголошувала дефолт*. Проте відомо, що за останні 30 років неодноразово оголошували дефолт за облігаціями і банківськими боргами понад 70 країн світу. Закономірно виникають питання: чому загальна недосконалість сучасної економічної науки стала причиною занепаду саме Аргентини? Хіба дефолти в Сальвадорі (1981–1996 рр.) чи

* Наприкінці 2001 р. Аргентина оголосила найбільший в історії світової валютно-фінансової системи дефолт на суму 132 млрд дол. США – сьома частина боргу всіх країн, що розвиваються.

Венесуелі (1995–1997 рр.) були не такими болісними? Чи, наприклад, на Соломонових островах (1995–1997 рр.) і в Росії (1998 р.) вивчали різні економічні теорії? А може тому, що в Анголі (1992–1997 рр.) їх узагалі не вивчали, а в Хорватії (1993–1996 рр.) надто багато приділяли їм уваги?!

По-перше, навіть не треба бути фахівцем-інтелектуалом, щоб зрозуміти, що дефолт здебільшого означає форму прострочення платежів за банківськими кредитами. І проблему порушення первісних зобов'язань усували переважно за допомогою обміну облігацій на нові або ж шляхом дострокового викупу боргу. По-друге, економічні системи переважної більшості країн світу функціонують не відповідно до логіки ринку, а як комбінація ринку, організації, мереж і адміністрування, які по-різному поєднуються в конкретних географічних та історичних умовах. Отже, неправильні дії, як і незнання деякими урядовцями цих країн основ економічної науки не варто прикривати її недосконалістю.

Навіть сповідуючи критичне ставлення до окремих теоретичних положень сучасної економічної науки, не можна погодитися з її негативними оцінками, адже реалії життя змінюються, світ ускладнюється, а знання кожні кілька років подвоюються. Цивілізаційний поступ характеризує не лише глобалізація, але й дезінтеграція. Настає технотронна ера, у якій формується нова економіка – економіка динамічних знань з її найактуальнішим товаром – інформацією. Попередня економічна система не може діяти на основі положень, за якими функціонувала впродовж майже 500 років із часу своєї появи. Звична система знань уже не може пояснити суть багатьох радикальних трансформацій, передбачити хід і наслідки їх подальшого перебігу. Багато людей, у тому числі й окремі науковці, панікують, вважаючи таку ситуацію глобальною, глибокою кризою науки. Однак якщо погодитися з цією думкою, то кризовий стан економіч-

ної системи індустріального суспільства — це попередник і стимул розвитку економіки, побудованої на знаннях та інформації.

Економічна теорія — це система економічного знання, вона ніколи не буває і не може бути стаціонарною. Розширення сфери впливу економічного знання через появу нових теоретичних конструкцій змушує його швидко пристосовуватися до нових вимог, щоб підтримати порядок в інтелектуальному просторі, який змінює свої межі. Інакше кажучи, відбувається еволюція, тобто процес розвитку продуктивного знання.

Цей процес може мати дві форми розвитку: поступальну та кризово-методичну. О. Худокормов першу з них називає «інноваційно-регулярною», бо це «механізм регулярного вдосконалення економічної науки, побудований на систематичних і постійних «фундаментальних» і «покращувальних» інноваціях» [9]. Кризово-методична форма розвитку — це радикальна зміна окремих теоретичних конструкцій. Це не занепад або смерть усієї економічної теорії. Економічне знання не зникає. Це болюче, але закономірне оновлення продуктивного знання, що реалізується шляхом зняття заборон на іншу думку, відновлення каналів обміну інформацією тощо. Це, імовірно, криза методики оновлення економічної теорії (від слова **методичний** [гр. *methodikos*] — послідовний, систематичний, що точно дотримується наперед установленого плану, системи). Таким чином, у сучасній економічній науці наявна криза методики окремих економічних теорій, так звана хвороба росту, спричинена неймовірним розквітом економічних досліджень в останні десятиріччя.

Як бачимо з висловлення М. Руденка, подібні твердження спотворюють уявлення про теоретико-методологічні процеси, що відбуваються в економічній науці. Чим же тоді економічна наука буде приваблювати молодь та вражати суспільство? Біль-

ше того, далекі від об'єктивності критично-експертні оцінки стану економічної науки невинувато затьмарюють її справжні досягнення.

Аналіз значної кількості монографій і наукових статей, опублікованих упродовж останніх майже двадцяти років, свідчить: учені різних країн і наукових шкіл запропонували суспільству чимало інтелектуальних новацій. Більшість із них має неабияку наукову цінність і практичну користь. На цьому тлі особливо показові результати новаторських досліджень економістів — лауреатів Нобелівської премії. Починаючи з 1969 року — першого року відзначення найвагоміших економічних досягнень, — почесну нагороду отримав 61 номінант. Усебічна незалежна оцінка наукового доробку та обрання щорічних нобеліантів — унікальна подія, що має надзвичайний вплив як на розвиток економічної теорії, так і на формування економічної практики. У сучасному спектрі всіх наукових відзнак (не лише економічних) Нобелівська премія займає найвищу позицію, закріплюючи нову реальність в інтелектуальному світі**.

Якщо неупереджений підхід нобелівських інституцій до визначення найкращого економічного доробку вчених майже не піддається сумніву, то думки про «відрив економічної науки від практики», що економіці катастрофічно не вистачає «власного предмета досліджень», що «більшість економічних теорій не може пояснити ні-

** Серед найвищих відзнак у галузі наук, що не охоплені премією А. Нобеля, помітне прагнення мати таку ж престижність, як у Нобелівської. Наприклад, у переліку нагород премію Голдмана (нагорода, яку вручають найкращим екологам) прирівнюють до Нобелівської. До неї прирівнюють також премію Millennium Technology Prize фінського Фонду технологічних нагород (800 тис. євро), яку присуджують раз у два роки вченим і винахідникам, які зробили найвагоміший внесок у розвиток охорони здоров'я, комунікацій, створення нових матеріалів.

чого реально існуючого», що «глибока економічна наука відриває нас від реальності, а отже, і від істини» продовжують знову і знову з'являтися в спеціальній літературі [10, 21–22]. У такій ситуації не кожен економіст визначить, який напрям сприяє оновленню теорії і в чому полягає його прогресивність. Певно, тому й лунають нарікання, мовляв «розмах талантів і діяльності визначних економістів з часом поступово затухає і зараз, можна сказати, практично зійшов нанівець» [10, 22].

Чи така вже безнадійна ситуація? Ні, звичайно. Адже є таланти, котрі привели суспільство до технотронної ери і формують економіку динамічних знань! Але проте, чим вони поповнили інтелектуальний потенціал суспільства, широкому загалу відомо мало. Слабка поінформованість і нерозуміння теоретичних положень у контексті глобалізаційних процесів породжують популістські звинувачення на адресу економічної науки (на кшталт цитованого М. Руденка).

Щодо «відриву економічної науки від практики». Чи не найкращий спосіб заперечити такі думки — навести приклади економічних теорій, що в нинішніх реаліях доводять протилежне. Таких фактів багато. Зокрема, економічна політика Швеції спирається на теоретичну концепцію, близьку до кейнсіанської, основи якої були закладені ще на початку ХХ століття. Сходження до «соціального достатку» почалося у 20–30-х рр. ХХ ст. і, особливо активно, після Великої депресії. Саме тоді вісім шведських дослідників (К. Віксель, Г. Кассель, Д. Давідсон, до яких приєдналися молоді вчені Г. Мюрдаль, Б. Улін, Е. Лундберг, Е. Ліндаль, Д. Хаммаршельд) опублікували низку праць, основні положення яких, поперше, передбачали головні висновки, зроблені незалежно від Дж. Кейнса, про роль держави в економіці та про необхідність підтримки високого рівня зайнятості як запоруки швидкого розвитку країни. По-

друге, сприяли створенню фундаментальної концепції економічної політики.

Характерно, що згадані молоді дослідники, теоретичні розробки яких згодом називали шведською школою макроекономіки, у 1937–1939 рр. залишили академічну науку і зайнялися реалізацією своїх розробок на практиці. Вони ввійшли до складу уряду, очолили політичні партії, профспілки, провідні дослідні інститути. Цікаво, що Д. Хаммаршельд згодом став Генеральним секретарем ООН, а Г. Мюрдаль, якого вважають засновником школи, і Б. Улін — лауреатами Нобелівської премії з економіки.

Уже немає серед живих ані Д. Хаммаршельда, ані Б. Уліна, ані Г. Мюрдаля, проте і досі головні положення створеної ними концепції активної взаємодії економіки і соціальної сфери реалізують на практиці. У 50–70-х рр. Швеція стала лідером науково-технічної революції в Європі, демонструючи найвищий рівень життя та освіти населення, його повну зайнятість і найменші розриви в доходах сімей. Навіть економічну кризу, що охопила країну на початку 90-х рр., досить швидко було приборкано. І сьогодні уряд Швеції, порівняно з урядом США, бере на себе набагато більшу відповідальність за сприяння суспільному добробуту: забезпечує високий рівень охорони здоров'я, страхує від безробіття, сплачує гідні пенсії за віком. За питомою вагою соціальних витрат у ВВП країна вийшла на перше місце у світі. Упродовж багатьох років Швеція очолює світові рейтинги за індексом людського розвитку.

Ще один аргумент для заперечення тези, що «глибока економічна наука відводить нас від реальності», — реалізація відомої теорії оптимальних валютних зон, запропонованої на початку 60-х рр. ХХ ст. американським економістом Р. Манделлом. Згідно з цією теорією, якщо ступінь інтеграції країни у світову систему фінансових угод, руху факторів виробництва і товарних потоків високий, то фіксований валютний

курс більш ефективний засіб досягнення внутрішнього і зовнішнього балансу порівняно з плавальним курсом. Кільком таким державам вигідно запровадити єдину валюту. Саме завдяки своїм новаторським працям учений створив інтелектуальний базис для спільної європейської валюти. Його висновок про те, що більше ніж одна країна може дістати вигоду від використання спільної валюти, надихнув уряди європейських держав на створення ЄВРО. Спочатку 11 країн вступили до такого об'єднання, а потім усі 10 нових членів ЄС, які ввійшли до нього в травні 2004 р. (Словенія, Чехія, Польща, Угорщина, Естонія, Словаччина, Хорватія, Латвія, Румунія, Болгарія) відразу ж висловили бажання приєднатися до Європейського монетарного союзу. До речі, Словенія з 1 січня 2007 р. перейшла на євро, а Словаччина робить це зараз.

Актуальність теорії оптимальних валютних зон наочно доводять Китай, Південна Корея та Японія, що ведуть переговори про єдину валюту в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, яку, ймовірно, назвуть АКЮ. Хоча термін її запровадження залежатиме здебільшого від Китаю, бо темпи економічного розвитку КНР найближчим часом спрогнозувати доволі складно. Та й фіаско устрою плавального валютного курсу 1974–1985 рр. лише підкреслило важливість теоретичної конструкції, запропонованої Р. Манделлом, за яку він отримав у 1999 р. Нобелівську премію.

Численні приклади вагомості доробку видатних економістів можна продовжувати. Проте інтелектуальні досягнення, як наведені вище, так і висвітлені в засобах масової інформації, свідчать: основою авторитету Нобелівської премії є принцип, згідно з яким її присуджують за реальні наукові заслуги. Здебільшого всі нобеліанти (хоча дехто з них вважає себе чистим теоретиком) надали рекомендації для їх широкого застосування в різних сферах госпо-

дарювання. Аналіз багатьох монографій і новаторських статей демонструє, що впродовж кількох останніх десятиліть в економічній науці, незважаючи на наявні обґрунтовані розбіжності між науковцями з багатьох принципових питань, усе ж відбувся кардинальний поступ теоретичної трансформації, який проявився на таких фундаментальних напрямках:

1. *Підвищення ролі та поліпшення якості людини як капіталу і суб'єкта творчої діяльності.* Суттєвий внесок у вирішення питань науково-концептуального характеру, пов'язаних із поглибленням розуміння сутності людського розвитку й закономірностей його якісного стану зробив австрійсько-німецький нобеліант 1974 року Фрідріх фон Хайек. На основі результатів його досліджень відбувся сучасний історичний поворот від сподівань на організаційні системи до надій на вільного, творчого й самостійного індивіда, до творення Інституту Людини, про який сьогодні так багато пишуть. Згодом факторний аналіз основних джерел матеріального накопичення вивів науковців на новий щабель бачення місця і значення людини в економічному світі. Економічна думка, еволюціонуючи, підійшла до розгляду поняття «людський капітал». Це сприяло появі й поширенню теорії людського капіталу, розробниками якої стали американські дослідники Теодор Шульц і Гаррі Беккер. Важливі результати отримано завдяки економічній психології (Д. Канеман, А. Тверскі) та моделюванню обмеженої раціональності (Г. Саймон). Вони точніше відображають реальність, збагачують нас фактами про поведінку індивідів, що не лише відтворює об'ємну картину економічної поведінки, але й сприяє розвитку економічної теорії. З огляду на це відбувається концептуальне переосмислення тенденцій розвитку світового співтовариства, що проявляється у вигляді зміщення акцентів із темпів

економічного зростання і прогресування матеріального виробництва на соціальне «виробництво», гуманізацію суспільства, впровадження людських вимірів у визначення результативності економічних процесів. Темпи прогресу в галузі розвитку людського потенціалу в ХХ ст. не мають прецедентів.

2. *Розвиток ринкових механізмів економічної організації.* Протягом тривалого часу в науці домінували уявлення про спрощену конструкцію ринку. Теорія та економічна практика формувалися навколо загальної моделі ринкової економіки Л. Вальраса, який вважав, що в суспільстві постійно існує єдиний ринок із єдиною системою цін (незалежно від того є рівновага чи немає), однаковою для всіх економічних клієнтів. Французький нобеліант 1988 р. Моріс Алле запропонував іншу модель — систему ринків для різних товарів, причому один і той самий товар можна продавати і купувати на різних ринках. У ній немає єдиного набору цін, акти ринкового обміну здійснюються не всі відразу, а відбуваються безперервно. Учений обґрунтував множинність ринків і велику кількість систем цін як відображення реальної зміни до економічного оптимуму, а запропоновані Р. Коузом новаторські ідеї про трансакційні витрати і майнові права стали провідною методологією у формуванні та розвитку ринкової системи господарювання. Розвиваючи й доповнюючи дослідження один одного, видатні економісти — нобелівські лауреати М. Фрідман, Дж. Стіглер, Дж. Акерлоф, М. Спенс, Дж. Стігліц — сформували сучасну думку про ринкову систему як про цілісну складну відкриту світову економічну систему. Вона кардинально змінює традиційне світорозуміння (з її ідеями лінійності, абсолютизації об'єктивного над суб'єктивним, незмінністю традицій) на новий підхід із такими поняттями, як еволюція, нелінійність,

імовірність, невизначеність. Лауреати Нобелівської премії з економіки витворили нову термінологію, описаний і доповнений ними ринковий механізм уже впроваджено в різних сферах господарства. Фактично однією з визначальних рис цивілізаційного економічного розвитку є домінування ринкових основ, ринкової парадигми, ринкових відносин, що виявляється у функціонуванні сукупності міжнародних ринків: товарів і послуг, ідей та інституцій, інвестицій і технологій, робочої сили, валютних і фінансових ресурсів тощо.

3. *Збагачення інструментарію прикладного аналізу в економічній теорії.* Його перелік поповнено такими новаціями нобеліантів: а) *контрфактичні моделі*, що становлять основу кліометрії, за допомогою яких вивчають траєкторії економічних процесів минулого для оцінювання сьогодення та прогнозування майбутнього. Якщо основним інструментом, за допомогою якого економісти пізнавали світ, був метод регресії, або порівняльний метод (ставив питання про те, як насправді змінювалися результати під впливом змін у вихідних чи екзогенних умовах), то розроблена Р. Фогелем та Д. Нортон модельна імітація ставить питання про те, як результати могли б змінюватися; б) *контрольований експеримент*, запропонований В. Смітом, є найочевиднішою формою вимірів, призначених для встановлення наукових фактів (ставить питання про те, як можуть змінюватися результати); в) *«рівновага Неша»* — гнучкий метод аналізу різних конкретних проблем і ситуацій на ринках, яким доповнено теорію ігор, привніс в економіку, безумовно, потужний математичний інструментарій, революційне значення якого полягає в тому, що він звільнив економістів від виняткової залежності від формального математичного апарату фізики; г) *розподіл Ховельмо* — трудо-

місткий, хоча й вражаючий, спосіб видачі моделі її «вірчих грамот», тобто оцінювання економічних моделей шляхом перевірки їхньої конгруентності вибраним даним, системі вимірів та інформації, що міститься в конкурентних моделях; г) *ARIMA-аналіз часових рядів*. Це розроблена К. Гренджером і Р. Енглосом методологія, що є порівняно новим поколінням засобів прогнозування, заснованих на аналізі ймовірних (стохастичних) властивостей часових рядів.

4. *Формалізація економічних досліджень.*

Саме математичний підхід дозволив перетворити етичний постулат у математичну аксіому, обґрунтувати повноту і несуперечність системи принципів справедливості. У др. пол. ХХ ст. науковці дедалі активніше вели пошук механізмів справедливого розподілу результатів, отриманих завдяки кооперації, між учасниками товариства. Намітилися два головні напрями: новонароджена теорія колективного вибору, сформована на запропонованому К. Ерроу аналізі колективного вибору та індивідуальних оцінок, і теорія ігор, яку розвинули лауреати Нобелівської премії Дж. Харшані, Р. Селтен, Р. Ауманн, Т. Шеллінг. Завдяки їм товариство може знайти відповіді, наприклад, на запитання що вибрати, якщо варіанти несумісні? Як вчинити в ситуації вибору між рівністю і ефективністю? Як урахувати інтереси групи, що відділилася від товариства? Як захистити прийняття колективних рішень від маніпулювання? Американські економісти Л. Гурвіч, Е. Маскін і Р. Майерсон запропонували наукову методику формування оптимальних механізмів для ефективного розподілу наявних переваг, вироблених благ, ресурсів, затрат на створення неподільного продукту, недопущення маніпулювання механізмами прийняття суспільних рішень, за що й були відзначені 2007 р. Нобелівською премією.

Цей перелік основних досягнень економічної думки, природно, не можна вважати ні вичерпним, ні деталізованим. Проте важливо виділити головне: осмислення наведених ключових позицій дозволяє адекватно уявити проблемне поле сучасної економічної науки і висловити рішучу незгоду з твердженнями, що економічна теорія нібито перебуває в кризовому стані. Подібні думки, найімовірніше, породжені помилковим розумінням того, що можна й чого не можна очікувати від цієї галузі знань.

Підсумовуючи, зауважимо, що з часів давнього світу, тобто від появи перших держав, регулярно роблять спроби систематизувати економічні погляди (міркування) в економічну теорію, яку б суспільство вважало дієвою в галузі господарської політики. При цьому в міру здійснення змін в економіці, науці, техніці, інформаційно-комунікаційних технологіях, культурі мала б постійно оновлюватися та вдосконалюватися й економічна теорія. Тим більше за теперішнього кардинального зрушення світової економічної системи, коли не спрацьовує традиційна економічна теорія. Фундаментальні трансформації як ніколи потребують концептуального реагування.

Саме тому варто пам'ятати: а) динаміка цивілізаційних та економічних змін існувала завжди, у кожен перехідну епоху з'являлися песимістичні настрої щодо кризи методики окремих економічних теорій; б) у світовій системі феноменів часто розриваються вже вивчені взаємозв'язки та взаємозалежності, постійно з'являються невідомі й виникають зовсім нові економічні закони, концепції, гіпотези. Перед цим об'єктивним процесом ніхто не може встояти, його потрібно розуміти і використовувати на благо людей. Оскільки колосальні трансформації у виробництві та виробничих відносинах навряд чи можна повністю передбачити і належним чином завчасно оцінити, то економічна думка раз

у раз має виявляти новації, досліджувати та формулювати їх. І проста екстраполяція минулих тенденцій найвищою мірою недоречна.

Постійно нагромаджується значний арсенал економічного знання. Він нестримно ускладнюється, формує надзвичайно розрізнений і несистематизований масив. З одного боку, це робить його менш доступним для розуміння нефахівців. Відбуваються настільки швидкі й системні зміни, що за ними не встигає процес їх усвідомлення (інколи незрозумілість, туманність теоретичних схем навіть відлякує). З другого, з кожним роком стає не лише щораз важче його досліджувати фахівцям, але й, що найважливіше, вибрати з нього практичну основу, вкрай необхідну для налагодження механізму оптимального функціонування світової економіки, створення технології її трансформації відповідно до інтересів і потреб людини.

За умов, коли глобалізаційні процеси набули небаченого темпу розвитку та інтенсивності, назріла нагальна потреба закласти інтелектуальне підґрунтя нової стратегії розбудови громадянського суспільства. Розвиватися воно має на базі не стільки різкого зростання масштабів виробництва, скільки на швидкості поширення наукових знань і новітніх технологій. У такому світі на порядок зростає конкуренція в різних її формах. Але створення конкурентних переваг стає можливим через формування економіки динамічних знань.

Світ продовжує інтенсивно насичуватися знаннями і ускладнюватися. Сучасна наука перетворилася на найпотужнішу виробничу силу, а фундаментальні знання становлять основу інновацій. Якщо економіку динамічних знань розглядати з прикладних, практичних позицій, то постає низка актуальних питань, а саме: які новаторські економічні знання обрати для інтенсивного зростання такої економіки, який критерій їхнього відбору (адже зазвичай те, що на

певному етапі соціально-економічного розвитку було прогресивним, згодом починає деградувати), як інтелектуалізувати освіту й надати їй випереджувального характеру, що є мірилом оцінювання прогресу економічної науки?

Започаткування Нобелівської премії з економіки не було бажанням талановитого шведського винахідника Альфреда Нобеля. Найімовірніше, це був своєрідний експеримент, ініціатива групи шведських учених і банкірів, які відштовхувалися від умов заповіту відомого мецената.

Тривалий період чіткої реалізації нобелівського експерименту в галузі економіки — аж 39 років — свідчення його успішності. За цей час нагромаджено чималий обсяг інформації, що міститься в новаторських працях нобеліантів. Виходячи з розуміння природи економічного пояснення, ми спробували дослідити цей цінний інтелектуальний масив. Ця досить тонка та складна теоретична матерія є надійною базою для проведення суто логічного аналізу, виявлення об'єктивних закономірностей у розвитку економічної теорії, вироблення практичних рекомендацій, висунення наукових гіпотез ***.

Фактично за останню третину ХХ ст. ми створили нову галузь економічної науки, яку умовно можна назвати економічною нобелелогією.

На основі цього теоретичного висновку доречно висловити дві практичні пропозиції. За умов, коли глобалізаційні процеси набувають небаченого темпу розвитку, стало очевидним, що освіта в цілому і вища

*** Цікавий приклад прогнозування на основі аналізу інформації про Нобелівські відзнаки з використанням лінійної моделі продемонструвала О. Тоцька, передбачивши майбутніх нобеліантів (див.: Нобелівські лауреати з економіки: цікава статистика, або хто наступний? The Nobel Winners from Economy: Interesting Statistics, or Who the Following? // Економіст. — 2004. — № 9. — С.68–69).

зокрема не встигають у своєму змістовному аспекті за швидкозмінюваними технологіями, потребами інтелектуального забезпечення розвитку суспільства, що мають будуватися на основі динамічних знань і високоефективних технологій. Недолік вищої освіти в багатьох державах світу і в Україні зокрема — у віддаленості освіти від науки. За твердженням президента Академії наук вищої школи України М. Дробнохода, «сьогодні понад 60 % українських ВНЗ... узагалі не ведуть наукових досліджень» [11]. Хоча практика окремих університетів, насамперед тих, які виховали лауреатів Нобелівської премії, свідчить про те, що наука має творитися й у вищих навчальних закладах.

Своєрідним компасом у світі науки стала Нобелівська премія з економіки. На фоні нових і сучасних напрямів, сфер і методів досліджень, що народжуються, вона досить чітко визначає, які з них є базовими. Розроблені концепції, запропоновані нобеліантами ідеї — це наче картограма досягнень економічної науки, вагоме підґрунтя для вдосконалення способів аргументації економістів (тому й потрібен постійний аналіз і критичне його переосмислення). Пласт новаторських економічних знань, запропонований економістами-нобеліантами світовому співтовариству, продовжує збільшуватися. Як його використати й оперативно донести до широкого загалу?

Нагальною нині стає проблема професійного і дохідливого трактування нових знань, їхнє поширення в суспільстві і, чи не найважливіше, запровадження в обіг системи вищої освіти. Адже в Україні, як було зазначено на теоретико-методологічному семінарі, організованому Міжвідомчою координаційною радою з економічної теорії НАН України і Міністерства освіти та науки в грудні 2003 р., маємо «нездатність існуючих програм, підручників і навчальних посібників відображати радикальні зміни в реальному економічному житті країни» [15]. Більшість із них характеризується ра-

зочною однаковістю як для бакалаврського і магістерського курсів, так і для аспірантури. Ситуацію, що склалася, неможливо виправити, йдучи шляхом косметичних поправок до програм та підручників з історії економічних учень, економічної теорії чи політичної економії.

Україні необхідно розділяти навчальний матеріал між бакалавратом, магістратурою і аспірантурою. Наприклад, курс економічної теорії в магістратурі повинен продовжувати бакалаврський курс, опиратися на нього як на закладену базу. Водночас аспірантський курс має різнитися за змістом, послуговуватися інструментарієм нових економічних ідей і здобутків.

Зважаючи на це, в основу механізму постійного оновлення навчальних програм доцільно покласти (і запровадити у вищих навчальних закладах) новий спецкурс у курсі економічної теорії чи історії економічних учень — економічну нобелелогію****.

Зміни в технології вищої економічної освіти — це не лише технічна необхідність, але й відповідь на певний соціальний запит. По-перше, саме так буде зроблено серйозний крок у розвитку нової ідеології підготовки економістів-професіоналів, перепідготовки викладацького складу, реалізації ідей Болонської декларації, що адекватно відповідають вимогам часу щодо розвитку вищої освіти. По-друге, цікавою науково-дослідною програмою, що не суперечить, а розвиває традиційний економічний аналіз і формує базу для відповідної перспективи, може бути економічна нобелелогія. Завдяки їй можна залучити

**** Уже побачили світ збагачені науковим доробком нобеліантів такі праці: Мочерний С.В., Довбенко М.В. Економічна теорія: Підручник. — К.: «Академія», 2004. — 856 с. і два навчальні посібники: Довбенко М.В. Сучасна економічна теорія. Економічна нобелелогія. — К.: «Академія», 2005. — 336 с., Мочерний С.В., Довбенко М.В. Історія економічних вчень. Сучасна економічна думка. — Л.: «Новий Світ — 2000», 2004. — 480 с.

переважну більшість українських молодих науковців до новаторських досліджень економічних процесів. Наведемо приклад. Стратегічним пріоритетом зовнішньоекономічної політики України в наступному десятилітті є європейська інтеграція нашої держави. У 2005 р. ми отримали від ЄС статус країни з ринковою економікою, розпочато переговори про спрощення візового режиму, укладено низку важливих галузевих угод, зокрема, у сфері космосу (щодо участі України у створенні європейської глобальної супутникової системи ГАЛІЛЕО), енергетики (Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі), транспорту (про деякі аспекти повітряного сполучення), безпеки тощо.

Президент України В. Ющенко зазначає, що «наступні кроки України у сфері європейської інтеграції зумовлені передусім національними інтересами. Це створення зони вільної торгівлі з ЄС, укладення Європейської угоди про асоціацію. Потім, після виконання Копенгагенських критеріїв вступу до ЄС, набуття повноправного членства в ЄС» [13]. Цю думку поділяють понад 95 % народних депутатів Верховної Ради. Багато з них буде «практичними справами, а не гаслами планомірно вести Україну до європейської інтеграції» [14]. Більше того, нещодавно пролунав заклик європейських парламентаріїв до Єврокомісії розпочати переговори щодо угоди про створення Асоціації між Європейською співдружністю й Україною замість чинної угоди про партнерство та співробітництво. Усе це свідчить про те, що процес євроінтеграції стає дедалі інтенсивнішим.

Що далі? Як євровибір позначиться на грошово-фінансовій системі? Перед нами дилема: будемо в ЄС із гривнею чи перейдемо на євро? Про цю геополітекономічну проблему варто не лише говорити, але й прогнозувати її імовірні наслідки. Тим більше, що вже проголошено політичні де-

кларації, які підштовхують робити необхідні теоретико-методологічні прогнози.

Щодо першої альтернативи. Практика свідчить про можливість перебування в Європейській співдружності країн зі своєю національною валютою. Серед держав-членів ЄС є країни, зокрема Данія, Великобританія і Швеція, що не входять у зону євро. Високий добробут громадян цих країн, де виробництво ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності становить відповідно 32490, 31150 і 30590 дол. США [15], є серйозним застереженням перед імовірними ризиками погіршення життєвого рівня при входженні в зону євро. Проте Україні, що перебуває серед найбідніших держав континенту (з виробництвом ВВП на душу населення майже 6 тис. дол. США), навряд чи доцільно дотримуватися такої тактики.

Варто згадати висновки двох знаних учених-експертів. Зокрема, згадуваний нобеліант Р. Манделл переконаний, що більша валютна зона, то вища опірність її обмінного курсу будь-яким економічним потрясінням [16]. Т. Бейоумі, розробляючи математичну модель оптимальної валютної зони, переконаний, що всі вигоди від об'єднання в Монетарний союз, які проявляються в зниженні трансакційних витрат, отримують тільки його учасники, тоді як усі збитки сповна лягають на регіони, що залишилися поза союзом, бо лише там за умов жорсткої номінальної заробітної плати відбувається спад виробництва [17].

Тепер щодо другої альтернативи. Відштовхуючись від означеної вище дилеми, змодельємо нашу перспективу. У політичному аспекті перед Україною постане важкий суспільно-економічний виклик — втрата окремих атрибутів своєї незалежності (національна грошова одиниця (гривня), свобода уряду в проведенні грошово-кредитної політики) та обов'язкова трансформація Національно-

го банку. В економічному аспекті, виходячи з політичних декларацій про європейський вибір, потрібно чітко відреагувати на них. Інакше нас неминуче супроводжуватимуть асиметрія внутрішніх шоків, мобільності праці й капіталу, використання фіскальних інструментів, непередбачувані зсуви грошового попиту, різні спекулятивні процеси і проблеми контролю за грошовим ринком, постійні пошуки коштів на покриття затрат, пов'язаних із підтримкою валютних резервів тощо.

Як зрівняти ступінь цієї асиметрії і чи довго так триватиме? Доти, доки не розв'яжемо проблеми запровадження євро. Треба виробити стратегію і відповідно до неї рухатися. Першорядною є масштабна, складна і, найважливіше, спільна робота вчених-економістів, урядовців, банкірів. Наша економіка поки що живе не за «європейським розкладом». Не збігаються український і світовий цикли у валютній галузі. Ось чому, якщо політично керівні структури країни з напрямом подальшого розвитку вже визначилися, то зволікання з науково-економічним забезпеченням приєднання до зони євро може вилитися у величезні фінансові втрати. Тому, поклавши в основу теорію оптимальних валютних зон, необхідно провести наукове дослідження асиметрій і відмінностей, що характеризують нашу державу, і вийти на виконання 5 умов-критеріїв конвергенції для вступу до Європейського валютного союзу. Адже аналогічний режим запровадження євро не можна застосовувати для будь-якої країни. Україна відмінна від інших європейських держав своїми розмірами, рівнем відкритості в зовнішній торгівлі, мобільністю факторів виробництва, політичними традиціями.

Прикладів творчого розвитку інтелектуальних ідей лауреатів Нобелівської премії з економіки в контексті економічного поступу України можна навести багато. До їх реалізації і слід докласти сили та енер-

гію наших молодих науковців. Відкриваючи нові можливості, економічна нобелелогія піднімає сучасну економічну теорію на високий рівень. Зрозуміло, вона є лише однією з кількох науково-дослідних програм чи альтернативних варіантів (деякі поки що ймовірні). На відміну від гіпотетичних, її вже запропоновано, хоча вона ще потребує ґрунтовного опрацювання.

Учені пройшли довгий і тернистий шлях, щоб зрозуміти, що Всесвіт безкінечний. Саме ця його риса стимулює потребу постійного пізнання. То ж чи може бути доречною категоричність твердження про успіх або неуспіх економічної науки?! Пізнання й інтелектуальний поступ, що розширюють горизонти нашого розуміння світу, мають, безперечно, тривати.

1. *Баумоль У.* Чего не знал Альфред Маршалл: вклад XX столетия в экономическую теорию // Вопросы экономики. — 2001. — № 2. — С. 104.
2. *Хайлбронер Роберт Л.* Экономическая теория как универсальная наука // THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем. — 1993. — Т. 1. — Вып. 1. — С. 53.
3. *Балацкий Е. В.* Мировая экономическая наука на современном этапе: кризис или прорыв? // Наукоеведение. — 2001. — № 2. — С. 25–45.
4. *Лоусон Т.* Современная «экономическая теория» в свете реализма // Вопросы экономики. — 2006. — № 2. — С. 98.
5. История экономических учений: (современный этап): Учебник / Под общ. ред. А.Г. Худокормова. — М.: ИНФРА-М, 1999. — С. 689.
6. *Heilbroner Robert and William Milberg.* The Crisis of Vision in Modern Economic Thought // Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
7. *Полтерович В. М.* Кризис экономической теории // Экономическая наука современной России. — 1998. — № 1. — С. 47.
8. *Руденко М.* Глобалізація і Україна // Дзеркало тижня. — 2002. — 13 липня. — С. 10.
9. *Худокормов А.* Современная экономическая теория Запада (обзор основных тенденций) // Вопросы экономики. — 2008. — № 6. — С. 23.
10. *Балацкий Е. В.* Мировая экономическая наука на современном этапе: кризис или прорыв? // Наукоеведение. — 2001. — № 2. — С. 21–22.
11. *Стріха М.* Куди прямує університетська наука? // «Дзеркало тижня». — 2006. — 25 березня. — С. 13.

12. *Гражевська Н.І.* Актуальні проблеми предметно-методологічного оновлення сучасної економічної теорії // Економічна теорія. — 2004. — № 2. — С. 102.
13. www.president.gov.ua.
14. Передвиборча програма Партії регіонів: www.cvk.gov.ua.
15. *Згуровський М.* Україна в глобальних вимірах сталого розвитку // Дзеркало тижня. — 2006. — 20 травня. — С. 14.
16. *Манделл Роберт А.* План создания европейской валюты // Евро — дитя Манделла? Теория оптимальных валютных зон: Сб. статей / Пер. с англ. — М.: Дело, 2002. — С. 158.
17. *Бейоуми Т.* Математическая модель оптимальной валютной зоны // Евро — дитя Манделла? Теория оптимальных валютных зон: Сб. статей / Пер. с англ. — М.: Дело, 2002. — С. 288.

М. Довбенко

**СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ:
КРИЗА ЧИ РОЗВИТОК?**

Резюме

У статті викладено критичні оцінки стану сучасної економічної науки вченими різних наукових центрів. Запропоновано методологічний підхід до усвідомлення розвитку економічного знання. Враховуючи результати досліджень економістів — лауреатів Нобелівської премії, — автор демонструє стриманий оптимізм, оцінюючи розвиток економічної думки впродовж 1970–2000-х рр. Адаже зазначена премія завдяки своїй універсальності є не лише критерієм інтелектуальних досягнень, але й узагальнювальним показником рівня розвитку економічної науки. Відповідно за 39 років відзначень

учених-економістів Нобелівською премією нагороджено значний обсяг знань, які містяться в новаторських працях нобеліантів. Дослідження їхнього інтелектуального доробку (назване автором «економічна нобелелогія») створило надійне підґрунтя для проведення автором суто логічного аналізу й дозволило йому запропонувати низку цікавих практичних рекомендацій для спільної роботи науковців і працівників вищої освіти.

М. Dovbenko

**MODERN ECONOMIC SCIENCE:
CRISIS OR DEVELOPMENT?**

Summary

The article presents evaluation of the state of modern economic science by scientists from various scientific centers. Methodological approach to understanding of economic knowledge development is proposed. Taking into account the results of researches performed by such economists as Nobel Prize-winner laureates, an author shows the restrained optimism based on the evaluation of economic conception development during 1970 - 2000. Thus, the mentioned prize is not only the criterion of intellectual achievements (owing to its universality) but also generalizing index of economic science level of development. Accordingly, considerable stock of knowledge contained in innovative works of Nobel Prize-winner laureates is accumulated for 39 years of the Nobel Prize awarding to men of economic science. Study of their intellectual creations (author called them as «economic nobelelogiya») made reliable foundation for exclusively logical analysis performed by an author and allowed him to propose a number of attractive recommendations for joint activity of scientists and higher education employees.